

Nikica Barić

(Hrvatski institut za povijest, Zagreb)

NJEMAČKA 1. KOZAČKA DIVIZIJA U SLAVONIJI TIJEKOM DRUGOGA SVJETSKOG RATA

UDK 355.311(497.5 Slavonija)“1943/1945“

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 6. 2. 2018.

Članak prikazuje neke značajke prisutnosti 1. kozačke divizije njemačke vojske u Slavoniji tijekom Drugog svjetskog rata. Ova postrojba je u Nezavisnu Državu Hrvatsku (NDH) stigla krajem 1943. godine. Ona je bila popunjena Kozacima koji su se, tijekom njemačkog napada na Sovjetski Savez, stavili na njemačku stranu, kao i sovjetskim ratnim zarobljenicima koji su odlučili pristupiti njemačkoj vojsci. Zapovjednik 1. kozačke divizije bio je njemački general Helmuth von Pannwitz. Postrojbe te divizije su, nakon dolaska u NDH, sudjelovale u borbama protiv partizana na različitim područjima (Banija, Bosna, Srijem). Ovaj članak ipak se usredotočuje na prisutnost 1. kozačke divizije u Slavoniji, pri čemu pokušava opisati posebnosti te postrojbe, kao i kako su te posebnosti utjecale na držanje vlasti NDH prema njoj.

Ključne riječi: Nezavisna Država Hrvatska, Prva kozačka divizija, Helmuth von Pannwitz

Uvod

U ovom članku prikazat ću neke značajke djelovanja 1. kozačke divizije njemačke vojske u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH), od kraja 1943. godine do pred kraj rata. Navedena postrojba djelovala je u različitim dijelovima NDH, ali ću naglasak staviti na njezinu prisutnost u Slavoniji. Ona je na tom području bila smještena jer je jedan od njezinih glavnih zadataka bilo osiguravanje važne željezničke prometnice od Zagreba do Zemuna.¹

¹ Jozo Tomasevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941-1945. Okupacija i kolaboracija* (Zagreb, 2010), 344-346.

Nakon napada Njemačke na Sovjetski Savez dio sovjetskih građana se, zbog različitih razloga, svrstao na njemačku stranu. Prodorom njemačke vojske u Ukrajinu i na Kavkaz tijekom 1942. godine, Nijemci su došli na područja u kojima su živjeli Kozaci, među kojima su mnogi, zbog prethodnih nasilja kojima ih je izvrgla sovjetska komunistička vlasti, također izrazili spremnost boriti se na strani Nijemaca. U ustrojavanju kozačkih postrojbi koje su se borile na strani Nijemaca posebno se istaknuo njemački konjanički časnik Helmuth von Pannwitz, koji je sredinom 1943. unaprijeđen u čin generala. Sredinom 1943. u mjestu Mielau (poljski: Mława), sjeverno od Varšave, započelo je ustrojavanje 1. kozačke divizije. Ta konjanička divizija u svome je sastavu imala dvije brigade. U sastavu 1. brigade bile su 1. donska konjanička pukovnija, 2. sibirski konjanička pukovnija i 4. kubanska konjanička pukovnija. U sastavu 2. brigade bile su 3. kubanska konjanička pukovnija, 5. donska konjanička pukovnija i 6. terska konjanička pukovnija. Uz to su u sastavu divizije bile i druge prateće postrojbe. Divizija je, osim Kozaka, bila popunjena i bivšim pripadnicima sovjetske Crvene armije koji su pristigli iz zarobljeničkih logora. Zapovjednik divizije bio je Von Pannwitz, a također su Nijemci popunjavali glavne zapovjedne dužnosti ili su bili raspoređeni za obavljanje određenih specijalističkih dužnosti.²

U međuvremenu je Crvena armija potisnula Nijemce iz kozačkih krajeva. Također je u Berlinu odlučeno da se sovjetski građani koji su se javili za službu u njemačkoj vojsci više ne koriste na istočnom bojištu, nego da budu premješteni na druga područja. U skladu s ovime i 1. kozačka divizija bila je upućena u NDH, u borbu protiv partizana. Kako se njemačka vojska povlačila, s njom se povukao i dio kozačkih obitelji, koje su prvo bile smještene u Bjelorusiji, a na samom kraju rata u Tolmezzu u sjevernoj Italiji.³

Krajem rujna i početkom listopada 1943. započelo je prebacivanje 1. kozačke divizije iz Mielaua u Srijem, za zadatkom da suzbije djelatnost partizana u Srijemu i Slavoniji koja je, kao uostalom u cijeloj NDH, bila pojačana nakon kapitulacije Kraljevine Italije. Divizija je po dolasku stavljena pod zapovjedništvo njemačkog LXIX. pričuvnog zbora, čiji se stožer nalazio u Vukovaru. Tijekom listopada postrojbe 1. kozačke divizije sudjelovale su u čišćenju partizanskih snaga na Fruškoj gori i u Bosutskim šumama, a zatim se, krajem listopada, divizija premjestila na područje Brod na Savi – Đakovo – Osijek, kako bi na tom području osigurala željezničke pruge, ali i Đakovo

² David Littlejohn, *Foreign Legions of the Third Reich. Vol. 4: Poland, the Ukraine, Bulgaria, Romania, Free India, Estonia, Latvia, Lithuania, Finland and Russia* (San Jose, Calif., 1994), 272-276.

³ Isto, 276.

od eventualnog napada partizana. Nedugo kasnije divizija je premještena na područje južno od Zagreba.⁴

Zapovjedništvo 1. kozačke divizije navelo je 11. studenog 1943., u vezi s njezinim dotadašnjim angažmanom, da je divizija partizanima nanijela znatne gubitke. No, također je spomenuto da su pripadnici divizije izvršili brojne pljačke stanovništva, pri čemu je dano opravdanje da nejasne prilike na terenu nisu omogućavale procjenu je li riječ o mirnom stanovništvu, ili onom koje surađuje s partizanima. Uz to, pripadnici divizije su na terenu mogli lako doći do velikih količina rakije, a budući da prethodno dugo vremena nisu mogli imati spolne odnose, došlo je i do „ekscesa“. Ovime se željelo reći da su Kozaci, u pijanom stanju, izvršili brojne prijestupe, kao i silovanja. Zapovjedništvo divizije navelo je da se isključivo najstrožim mjerama ove prijestupe uspješno smanjiti na „snošljivu“ mjeru. Jedna od poduzetih mjera bilo je i osnivanje posebnih kozačkih sudova, te je 12 Kozaka osuđeno na smrt, dok je 80 isključeno iz sastava njemačke vojske i vraćeno u zarobljeničke logore.⁵

General Von Pannwitz se na problem stege među pripadnicima svoje divizije opširno osvrnuo krajem siječnja 1944. godine. On je upozorio da treba uzeti u obzir njezin sastav. Jednim je dijelom riječ o Kozacima koji su pokazali spremnost boriti se na strani Nijemaca, i oni, nesumnjivo, čine bolji dio ljudstva. No, također, oko 30 do 40 % divizije čine bivši sovjetski ratni zarobljenici, koji se diviziji nisu priključili zbog opredijeljenosti za borbu protiv boljševizma, nego kako bi izmakli iz teških uvjeta života u zarobljeničkim logorima. Bez obzira na ove razlike, svi pripadnici divizije osjećaju čežnju za domovinom i obiteljima, a najveći dio njih nema nikakve podatke o svojim najbližima.⁶

S prethodno navedenim, ocijenio je Von Pannwitz, treba povezati slučajeve silovanja koje su izvršili njegovi ljudi. U razdoblju od svibnja do listopada 1943. oko 17.000 pripadnika divizije, a uglavnom je riječ o muškarcima od 18 do 30 godina starosti, držano je u strogoj izolaciji u logoru u Mielauu. Kozaci nisu puštani izvan logora, kako ne bi uznemirili mjesno stanovništvo. Istina, u logoru je postojala javna kuća, ali to nije moglo riješiti problem, budući da, za razliku od njemačkih vojnika, Kozaci nisu mogli otići na dopust svojim kućama, odnosno obiteljima. Zatim je, nakon dolaska divizije u NDH, na terenu došlo do brojnih slučajeva silovanja.⁷

⁴ *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom XII, knjiga 3, Dokumenti Nemačkog Rajha 1943. (Beograd, 1978), dok. br. 142, dok. br. 162.

⁵ Isto.

⁶ Bundesarchiv Freiburg, Abteilung Militärarchiv, RH 24/15-47, 1. Kosaken-Division, IIa, Br. B. Nr. 502/44 geh., O. U., den 23. Januar 1944., Erfahrungsbericht in disziplinarer Hinsicht.

⁷ Isto.

Pri tome je Von Pannwitz ocijenio da su poseban problem bivši sovjetski zarobljenici. Njih je boljševizam, prema njegovom mišljenju, moralno iskvario, njima je pojam časti i povjerenja nepoznat, i samo ih strah od kazne može odvratiti od nasilja. Također je Von Pannwitz upozorio da treba uzeti u obzir ono što je nazvao „ruskom dušom“, odnosno oblicima ponašanja koji su za Nijemce nerijetko teško razumljivi. Primjerice, neki su Kozaci iskazali veliku odvažnost u borbama protiv partizana, da bi zatim isti ti Kozaci ipak prebjegli partizanima. Ili, primjer jednog Kozaka koji je također namjeravao prebjeći partizanima, ali je uhvaćen i osuđen na smrt. Prije nego je smrtna kazna izvršena, isti taj Kozak održao je drugim Kozacima vatreni govor u kojem je samoga sebe proglasio slabićem i pozvao ostale da ne slijede njegov primjer.⁸

Von Pannwitz je rekao i da je gotovo isključivi uzrok nasilja Kozaka prekomjerno uživanje alkohola. Nasuprot Nijemca, koji, kada je pijan, ipak neće u cijelosti izgubiti samokontrolu, pijani Kozak sklon je nekontroliranim postupcima. Nakon što se otrijezne, ti se Kozaci niti ne sjećaju što su učinili dok su bili pijani; štoviše, kada im se predoči što su pod utjecajem alkohola učinili, oni izražavaju iskreno kajanje. Istovremeno je Kozacima u NDH na terenu alkohol lako dostupan, rakije ima u svakoj seljačkoj kući. Sklonost alkoholu, dodao je Von Pannwitz, može se objasniti i prethodno spomenutom činjenicom da su Kozaci sjetni za domovinom, zabrinuti kako zbog sudbine svojih obitelji, tako i zbog vlastite sudbine. Kako bi se ovaj problem nadziralo, Zapovjedništvo 1. kozačke divizije izdalo je zapovijedi da se onemoguću konzumacija alkohola, ali je Von Pannwitz ocijenio da se opijanje Kozaka neće moći u cijelosti onemogućiti.⁹

Von Pannwitz je naveo i da je u prethodna četiri mjeseca djelovanja 1. kozačke divizije u NDH oko 160 Kozaka prebjeglo partizanima. Ocijenio je da je riječ o malom broju, ali uzroke bjekstvu nije vidio isključivo u neprijateljskoj promidžbi, iako niti nju nije zanemarivao – nego prije svega u prethodno opisanim posebnostima ljudstva 1. kozačke divizije.¹⁰

Zaključno je Von Pannwitz ocijenio da treba raditi na tome da u 1. kozačku diviziju budu raspoređeni dodatni njemački časnici i sposobni konjanički dočasnici. Pri tome je problem predstavljala činjenica da ti Nijemci ne govore ruski jezik i ne poznaju opisane posebnosti Kozaka, ali je, bez obzira na to, Von Pannwitz smatrao da su njemački zapovjednici primjereniji od kozačkih, koji znatnim dijelom nisu bili na razini zadatka. Također je Von Pannwitz posebno važnim smatrao da se stvore središta u kojima će se smjestiti kozačko stanovništvo koje se s Nijemcima povuklo s područja Dona i Kavkaza, pa će

⁸ Isto.

⁹ Isto.

¹⁰ Isto.

u ta središta pripadnici njegove divizije moći otići na odmor i oporavak, čime bi bili eliminirani opisani problemi u njihovom ponašanju.¹¹

Prethodno opisani problematični oblici ponašanja pripadnika 1. kozačke divizije, kojih je i samo zapovjedništvo te postrojbe bilo svjesno, izazvat će i cijeli niz problema i nesuglasica između NDH i njemačke strane.

Predstavnici NDH pri 1. kozačkoj diviziji

Do trenutka kada je 1. kozačka divizija stigla u NDH, njezine domobranske i ustaške postrojbe već su se nalazile pod operativnim zapovjedništvom njemačke vojske, a također su i upravne vlasti NDH u određenim pitanjima bile podređene njemačkim zapovjedništvima.¹²

Vlasti NDH su u njemačke divizije i viša zapovjedništva koja su djelovala na njezinom teritoriju upućivale svoje predstavnike, kako bi bila uspostavljena i olakšana međusobna suradnja. Kada je riječ o 1. kozačkoj diviziji, tu će važnu ulogu imati ustaški bojnik Vladimir Krčelić, koji će preuzeti dužnost opunomoćenika Hrvatske državne vlade pri toj diviziji.

Tako je Krčelić 13. studenog 1943. iz Đakova uputio brzojav ministru unutarnjih poslova NDH Mladenu Lorkoviću, u kojem ga je obavijestio da je uspostavio vezu sa Zapovjedništvom 1. kozačke divizije:

“Nalazim se od 5ov[og] mj[eseca] u Đakovu u sjedištu Prve kozačke divizije gdje sam uspostavio vezu sa zapovj[ednikom] generalom Panwitzom. Nailazim na puno razumijevanje a suradnja osigurana i nesmetana. Na terenu poteškoće velike i trebati će mnogo naporna i požrtvovna rada da se ove uklone. Zauzimanjem generala Panwitza nastoji se samozvane ispade pojedinih Kozaka onemogućiti primjenjujući proti počiniteljima najstrože kazne po ratnom zakonu.”¹³

Inače je tih dana đakovački biskup Antun Akšamović pozvao generala Von Pannwitza da mu bude gost na večeri.¹⁴

Početkom prosinca 1943. Krčelić se obratio pomoćniku ministra unutarnjih poslova Vjekoslav Vrančiću, ukazujući mu na potrebu da se u 1. kozačku diviziju uputi još predstavnika NDH. Krčelić je ocijenio da se ta divizija po-

¹¹ Isto.

¹² Nikica Barić, *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske, 1941.-1945.* (Zagreb, 2003), 284-304.

¹³ Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HR-HDA), 223 - Ministarstvo unutarnjih poslova Nezavisne Države Hrvatske (dalje: 223), N.O. Broj: 3558/1943., Odsjek II.

¹⁴ HR-HDA, 1549 - Zbirka zapisa upravnih i vojnih vlasti Nezavisne Države Hrvatske i Narodnooslobodilačkoga pokreta (dalje: 1549), III-24/225-236, NDH, Ministarstvo unutarnjih poslova, Ured ministra, U.M. V.T. Broj: 568/1943.

kazala uspješnom u borbama protiv partizana. Riječ je o konjaničkoj diviziji koja svoje djelovanje ne može proširiti na izrazito šumske i planinske predjele, ali se može uspješno upotrijebiti protiv partizana na područjima na kojima se konjaništvo može razviti. No, postojao je problem različitih pristupa i nasilja pripadnika te divizije. Krčelić je naveo da se broj takvih ispada može smanjiti u suradnji sa Zapovjedništvom 1. kozačke divizije, ali i tako da u tu diviziju bude raspoređeno što više predstavnika NDH, koji joj mogu pomoći kao vođići, poznavatelji mjesnih prilika i kao oni koji će svojim energičnim djelovanjem onemogućiti ispad Kozaka. Krčelić je upozorio da on osobno ne može kvalitetno nadzirati postupke 1. kozačke divizije, budući da se njezino djelovanje u međuvremenu proširilo od Siska i Gline do Dervente, Doboja i Tuzle.¹⁵

Zato je Krčelić od Vrančića zahtijevao da se u 1. kozačku diviziju uputi 37 hrvatskih časnika, koji bi bili razmješteni u zapovjedništva divizije, njezinih brigada, pukovnija i bojni. Oni bi, svojom prisutnošću, onemogućili da Hrvati „životom, čašću i imetkom“ plaćaju nove slučajeve nasilja Kozaka.¹⁶

Krčelićevom zahtjevu je udovoljeno, iako ne u mjeri u kojoj je on to smatrao potrebnim. Tako je početkom lipnja 1944. pri 1. kozačkoj diviziji djelovao Krčelić kao opunomoćenik Hrvatske državne vlade, a također i nekoliko hrvatskih časnika za vezu. Pri Zapovjedništvu 1. kozačke divizije časnici za vezu bili su topnički pukovnik Mihael pl. Lukanc i pješaćki potpukovnik Viktor Gogala. Časnik za vezu kod 1. kozačke brigade bio je ustaški satnik Slavko Matijević, a kod 2. kozačke brigade ustaški bojnič Eugen Altman. Bio je tu i Nikola Bogojevsky, činovnik Ministarstva unutarnjih poslova NDH, koji je za potrebe 1. kozačke divizije na ruski jezik preveo knjigu ministra Mladena Lorkovića.¹⁷

Nažalost, u spomenutom izvoru nije navedeno o kojoj je Lorkovićevoj knjizi bila riječ. Možda se radilo o njegovoj knjizi *Hrvatska u borbi protiv boljševizma* iz 1944. godine. Očito, prijevod na ruski je napravljen kako bi se pripadnici 1. kozačke divizije bolje upoznali sa stanjem u NDH.

Opunomoćenik Hrvatske državne vlade Krčelić sredinom se 1944. pohvalno izrazio o vlastitom radu, kao i radu spomenutih hrvatskih časnika:

“Zauzimanjem pojedinih članova izaslanstva uspjelo je u više mahova kratkim putem, zahvaljujući njihovoj srdačnoj suradnji sa mjerodavnim činbenicima kod I. Kozačke divizije, mnogo spasiti i očuvati u korist imovine, časti i probitka Hrvatskog življa na području djelatnosti ove Divizije.”¹⁸

¹⁵ Isto.

¹⁶ Isto.

¹⁷ HR-HDA-223, N.O. Broj: 1602/1944., Odsjek IV.

¹⁸ Isto.

Nakon što je sredinom 1944. Predsjedništvo vlade NDH izdalo novu naredbu o predstavnicima njezinih vlasti pri postrojbama i zapovjedništvima njemačke vojske, Krčelić se dopisom obratio Nikoli Mandiću, predsjedniku Hrvatske državne vlade. Krčelić je napomenuo da je početkom studenog 1943. zapravo bio akreditiran kao pouzdanik Hrvatske državne vlade pri Zapovjedništvu njemačkog LXIX. pričuvnog zbora. No, ubrzo je prešao na rad u 1. kozačku diviziju, što je bilo potrebno kako bi se zaštitili probitci NDH i hrvatskog naroda, koji su na području te divizije, zbog nasilja Kozaka, bili ugroženi u puno većoj mjeri nego na području djelovanja drugih redovitih postrojbi njemačke vojske. Uostalom, kada je 1. kozačka divizija tek stigla u NDH, u Zagrebu nisu određeni drugi predstavnici, odnosno časnici za vezu pri toj postrojbi. Krčelić je zatražio da se odluči treba li se on vratiti na dužnost pouzdanika kod LXIX. pričuvnog zbora, dok će časnik za vezu s 1. kozačkom divizijom biti pukovnik pl. Lukanc, ili treba nastaviti djelovati kao opunomoćenik Vlade NDH pri 1. kozačkoj diviziji.¹⁹

Ne raspoložem podatcima kako je na navedeni dopis odgovorio Mandić, ali je Krčelić nastavio djelovati pri 1. kozačkoj diviziji.

Nakon što je došlo do novih slučajeva da su Kozaci pljačkali i vršili druga nasilja nad hrvatskim stanovništvom, general-poručnik Matija Čanić, zapovjednik oružanih snaga NDH, uputio je krajem lipnja 1944. dopis generalu Von Pannwitzu. Čanić je naveo da se pri 1. kozačkoj diviziji nalazi više hrvatskih časnika za vezu, kao uostalom i Vladimir Krčelić, opunomoćenik Vlade NDH. Čanić se požalio da navedeni ne prate kozačke postrojbe na terenu, te se na mjestima na kojima dolazi do nasilja Kozaka pojavljuju tek kasnije, kada ne mogu učinkovito reagirati na takve ispade. Zato je Čanić od Von Pannwitza zatražio da ubuduće hrvatski časnici za vezu prate djelovanje kozačkih postrojbi na terenu.²⁰

Čaniću je početkom srpnja 1944. odgovorio Krčelić. Objasnio je da hrvatski časnici dodijeljeni 1. kozačkoj diviziji odlaze na teren, istražuju prijestupe Kozaka, u tome posreduju i rade na tome da građanima budu isplaćene odštete zbog počinjenih šteta. Krčelić je dodao da je i on osobno još krajem 1943., znajući da Kozake treba nadzirati, zahtijevao da se 1. kozačkoj diviziji dodijeli potreban broj časnika za vezu, tako da po jedan bude prisutan u svim stožerima kozačkih pukovnija, pa i bojni. Štoviše, bilo je planova da se u svaki kozački konjanički eskadron uputi po jedan hrvatski konjanički dočasnik.²¹

No, objasnio je Krčelić, problem je bio što predviđeni broj časnika nikada nije dodijeljen u 1. kozačku diviziju. Ukupno je od prosinca 1943. do sredine 1944. diviziji dodijeljeno osam hrvatskih časnika. Trenutno su pri zapovjed-

¹⁹ HR-HDA-223, U.P.M. Taj. Broj: 3051/1944., U.P.M. Taj. Broj: 3333/1944.

²⁰ HR-HDA-223, U.P.M. Taj. Broj: 3332/1944.

²¹ Isto.

ništvu divizije bili pukovnik pl. Lukanc i potpukovnik Gogala. Pri 1. kozačkoj brigadi bio je konjanički bojnik Radovan Kukuljević-Sakcinski, a pri 2. kozačkoj brigadi ustaški bojnik Altman.²²

Problem se nalazio u tome što su prethodno 1. kozačkoj brigadi bili dodijeljeni i pješački potpukovnik Vilim Stiplošak i ustaški satnik Slavko Matijević, ali su na traženje zapovjednika brigade obojica smijenjeni. Također je jedno vrijeme pri 4. kozačkoj pukovniji bio raspoređen natporučnik Rudolf Matijević, a pri 6. kozačkoj pukovniji natporučnik Pavao Lisica, ali su na zahtjev zapovjednika tih pukovnija i oni smijenjeni s tih dužnosti.²³

Dakle, zaključio je Krčelić, nikada pri 1. kozačkoj diviziji istovremeno nije bilo više od četvero hrvatskih časnika za vezu, a istovremeno se područje djelovanja divizije protezalo od šireg područja Zagreba do Broda na Savi, pa je razumljivo da časnici za vezu nisu u mogućnosti zadovoljavajuće štiti hrvatske prohibitke na tako velikom području. Krčelić je dodao da je i on opterećen nizom poslova, među ostalim rješavanjem predmeta koji se odnose na različite žalbe na postupke Kozaka. Zato je zamolio general-poručnika Čanića da u 1. kozačku diviziju uputi dodatne kvalitetne časnike za vezu, nakon čega će biti moguće lakše nadzirati prijestupe kozačkih postrojbi.²⁴

Iako Krčelić u dopisu upućenom general-poručniku Čaniću nije objasnio razloge zašto su zapovjednici kozačkih postrojbi zahtijevali da iz njihovih stožera bude uklonjeno čak četvero hrvatskih časnika za vezu, očito je i to govorilo o međusobnom neslaganju. Može se pretpostaviti da su hrvatski časnici za vezu nerijetko prigovarali na postupke Kozaka, nakon čega su zapovjednici kozačkih postrojbi ishodili njihovo uklanjanje iz svojih stožera. No, pregledani izvori ne govore jesu li u 1. kozačku diviziju kasnije bili upućeni dodatni časnici za vezu.

Također treba spomenuti da je Krčelić na svojoj dužnosti pri Zapovjedništvu 1. kozačke divizije svoje sjedište selio kako se premještala i ta postrojba. Kontakt s divizijom uspostavio je, kako je spomenuto, u Đakovu, zatim je njegovo sjedište bilo u Sisku, da bi sredinom svibnja 1944. prešao u Novu Gradišku.²⁵

Nasilja Kozaka

Kao što je na temelju prethodnog već vidljivo, različita nasilja pripadnika 1. kozačke divizije predstavljala su poseban problem, odnosno to nasilje bilo

²² Isto.

²³ Isto.

²⁴ Isto.

²⁵ Državni arhiv u Sisku, Sabirni arhivski centar Petrinja (dalje: HR-DASK-SACP), 287 - Gradsko poglavarstvo Petrinja 1941.-1945. (dalje: 287), Prs. Broj: 16/1944.

je specifično baš za tu njemačku postrojbu. To, razumljivo, ne znači da pripadnici drugih njemačkih postrojbi u NDH nisu vršili različita samovoljna nasilja, no čini se da je to nasilje kod kozačkih postrojbi bilo posebno istaknuto.

Uz to, treba imati na umu da je jedan skup problema predstavljala samovolja pripadnika kozačkih postrojbi (kao uostalom i pripadnika drugih njemačkih postrojbi), a odvojeno od toga treba promatrati represivne mjere i odmazde koje su njemačke postrojbe provodile u sklopu suzbijanja partizana. Kao i kada je riječ o samovoljnom nasilju njemačkih vojnika, vlasti NDH nisu uvijek bile zadovoljne ni službenim njemačkim represivnim mjerama jer su smatrale da one, u dijelu slučajeva, ne pogađaju isključivo partizane i njihove pristaše, nego i mirno i lojalno hrvatsko stanovništvo.

U ovom dijelu članka prikazat ću neke primjere različitih nasilnih ispada pripadnika 1. kozačke divizije. O tim nasiljima u dostupnoj literaturi, objavljenim i arhivskim izvorima postoje brojni podaci. No, nije mi namjera navesti sve primjere tog nasilja, nego ću se usredotočiti na to kako su na njega reagirale vlasti NDH.

Odmah po dolasku u NDH, 1. kozačka divizija se u listopadu 1943. uključila u borbe protiv partizana u Srijemu, odnosno na području Velike župe Vuka. Kasnije će vlasti NDH navesti da su Kozaci tada u selu Divoš, u kotaru Hrvatska Mitrovica, ubili 30 Hrvata i Slovaka.²⁶ Također je VI. slavonski korpus Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije u jednom svome dokumentu naveo da su se Kozaci u Srijemu istaknuli „divljaštvima, silovanjem, klanjem i pljačkanjem“, pa su navodno samo u jednom mjestu, čije ime nije navedeno, objesili 23 Srbina i trojicu Hrvata.²⁷

Njemački opunomoćeni general u Hrvatskoj, Edmund Glaise von Horstenu, već je 19. listopada 1943. upozorio više njemačke vojne vlasti da je primio niz podataka o nasiljima Kozaka u Srijemu. Štoviše, i mađarski i slovački poslanici u Zagrebu uložili su mu žalbe zbog napada Kozaka na njihove sunarodnjake koji žive na tom području.²⁸

Nedugo kasnije Veliku župu Vuka obišao je pomoćnik ministra unutarnjih poslova Vjekoslav Vrančić, kako bi utvrdio razmjere nasilja pripadnika 1. kozačke divizije i u vezi s time posredovao kod nadležnih njemačkih zapovjednika.²⁹

²⁶ Bogdan Krizman, *Ustaše i Treći Reich*, sv. 1 (Zagreb, 1983), 289-290.

²⁷ *Građa za historiju Narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji*, knjiga VIII (1. X. – 15. XI. 1943.) (Slavonski Brod, 1973), dok. br. 140.

²⁸ Krizman, *Ustaše i Treći Reich*, 186.

²⁹ HR-HDA-223, N.O. Broj: 3683/1942., Odsjek II.

Krajem listopada 1943. dijelovi 1. kozačke divizije stigli su na područje kotara Brod na Savi i kotara Županja, koji su bili u sastavu Velike župe Posavje, čije se sjedište nalazilo u Brodu na Savi. Kotarska oblast u Brodu na Savi 28. listopada 1943. izvijestila je nadređene vlasti da su Kozaci na njezino područje stigli 24. listopada, pa je ta „divlja horda“ u samo par dana počinila toliko nasilja i bezakonja da ih je „nemoguće“ opisati u svim pojedinostima. Zapravo su se konkretni podaci o tome tek prikupljali. No, bila je riječ o cijelom nizu pljački i silovanja, dok su Kozaci u Sibiru strijeljali „čestitog i poštenog Hrvata i čovjeka“ Miju Herakovića, koji je imao 70 godina, samo zato jer se suprotstavio Kozacima koji su ga htjeli opljačkati:

“Oni su došli navodno da čiste teren od partizana, međutim je činjenica da po mirnim selima gdje su logorovani, pljačkaju, siluju žene, opijaju se, te im nije dosta što popiju, nego burad sa vinom i rakijom otvore da sve iscuri. Na taj način su mnoga domaćinstva potpuno uništili i osiromašili. Njihov pohod na partizane sastoji se u tome, da odu u obližnja sela sa kolima, pljačkaju svinje, konje, ovce, odjeću, vino i rakiju te dovuku u mjesto nastambe. (...) Strah kod naroda toliko je zavladao da mnogi bježe u šumu, a žene i djevojke iz onih mjesta gdje ove horde su nastanjene bježe po noći na spavanje u sigurnija sela.”³⁰

Kotarska oblast u Brodu na Savi sa zabrinutošću je navela da kozačke „horde“ na području tog kotara namjeravaju smjestiti još svojih snaga. Zato je zatraženo da Kozaci budu uklonjeni iz broskog kotara, ili da budu premješteni u one njegove dijelove u kojima su prisutni partizani.³¹

Prema podacima Narodnooslobodilačkog pokreta, odnosno Narodnooslobodilačkog odbora kotara Slavonski Brod, Kozaci su, uz razne pljačke, u nekoliko sela tog kotara do početka studenog 1943. ubili tridesetak civila.³²

Među ostalim, kako su izvijestile vlasti NDH, partizani su u selu Novo Topolje početkom studenog 1943. otvorili paljbu na Kozake. Pri tome Kozaci nisu imali gubitaka, ali su, za odmazdu, tijekom 3. i 4. studenog gotovo u cijelosti spalili navedeno selo, koje su također opljačkali i u njemu silovali žene. Stanovnici su se pred Kozacima sklanjali u šume, a nakon što su im domovi spaljeni, krenuli su smještaj naći u susjednim selima.³³

Do sličnih je događaja došlo i na području Županje.³⁴ Tako je Kotarska oblast u Županji sredinom studenog 1943. navela da se stanje na njezinom po-

³⁰ *Građa za historiju NOP-a u Slavoniji*, knjiga VIII, dok. br. 109.

³¹ Isto.

³² Isto, dok. br. 133.

³³ *Građa za historiju Narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji*, knjiga IX (15. XI. – 31. XII. 1943.) (Slavonski Brod, 1981), dok. br. 18.

³⁴ Stjepan Kokanović, *Radnički i Narodnooslobodilački pokret u županjskom kraju* (Županja, 1985), 52-55.

družju popravilo nakon što su tijekom prethodnog mjeseca Kozaci proveli „čišćenje“ partizana. No, budući da su pri tome Kozaci izvršili brojna nasilja, narod je „ogorčen i utučen“. Naime, bilo je slučajeva da su Kozaci neke seljake strijeljali, iako nisu imali nikakvih dokaza o njihovoj suradnji s partizanima.³⁵

Nakon navedenih događaja ustaški bojnič Krčelić, koji je tek pristigao u Zapovjedništvo 1. kozačke divizije, već 17. studenog 1943. uputio je dopis generalu Von Pannwitzu. U njemu je naveo da je s njemačke strane iskazana spremnost stati na kraj nasiljima Kozaka. Unatoč tome, oni i dalje pljačkaju siromašne seljake, siluju žene, pa i malodobne, te nepotrebno spaljuju određene objekte samo zato jer su u njima prethodno boravili partizani. Kozaci likvidiraju određene osobe bez istrage i dokaza o njihovoj krivnji. Krčelić je upozorio da su žrtve ovih nasilja osobe čiji muževi i sinovi služe u postrojbama NDH, kao i u njemačkim postrojbama. Budući da je i želja vlasti u Zagrebu da se opisani prijestupi izbjegnu, Krčelić je Von Pannwitzu zamolio da izda zapovijed o zabrani nasilja protiv života, časti i imovine mirnog i lojalnog stanovništva. Također ga je zamolio da se sve operacije 1. kozačke divizije provode uz prisutnost predstavnika NDH, uključujući i dužnosnika ustaškog pokreta. Na kraju, Krčelić je zatražio da se ljudima koji su pretrpjeli štetu od Kozaka osigura obeštećenje u novcu ili dobrima, u skladu sa smjernicama viših njemačkih zapovjedništava.³⁶

General Von Pannwitz na ovo je odgovorio 30. studenog 1943., obavještavajući Krčelića da su u njegovoj diviziji već poduzete oštre mjere zbog prijestupa i osnovani prijeki sudovi, koji su neke Kozake osudili na smrt. Također je pozdravio dolazak Krčelića u njegovu diviziju, smatrajući ga korisnim, složivši se da u diviziju treba uputiti i druge predstavnike NDH, odnosno časnike za vezu. Na kraju, Von Pannwitz je objasnio da je 1. kozačka divizija već isplatila odštetu u više slučajeva kada su njezini pripadnici počinili štetu izvan borbenih djelovanja.³⁷

Kao što se vidi, Von Pannwitz je izrazio spremnost za suradnju, a mislim da se može pretpostaviti da je na nju, barem djelomično, i bio spreman. No, nakon što su do početka prosinca 1943. kozačke postrojbe pristigle na područje Petrinje i Siska, Kozaci su se ponovno iskazali nasiljem nad stanovništvom. Tako je u jednom izvješću dostavljenom redarstvenim vlastima NDH navedeno da su Kozaci na spomenuto područje stigli s:

³⁵ *Građa za historiju NOP-a u Slavoniji*, knjiga VIII, dok. br. 161.

³⁶ HR-HDA-1549, III-24/225-236, NDH, Ministarstvo unutarnjih poslova, Ured ministra, U.M. V.T. Broj: 568/1943.

³⁷ Isto.

“(…) preko 1000 kola i nekoliko hiljada konja, te su [u] kola tovarili svinje, raznovrstnu živad kao i sve vrsti živežnih namirnica. Seljacima su većinom oduzeli svo sijeno bez ikakove naplate. Silovanje žena i djece je na dnevnom redu.”³⁸

Župska redarstvena oblast u Petrinji je u izvješću o stanju tijekom druge polovine siječnja 1944. nabrojila više slučajeva nasilja Kozaka na njezinom području, dodajući da, nakon prethodnih pljački, Kozaci od seljaka na tom području više gotovo i nemaju što opljačkati:

“Prilikom prolaza kozačkih postrojbi od Kostajnice prema Petrinji Kozaci su putem pljačkali domove hrvatskog stanovništva, pa su tako 18. o. mj. poubijali u Budičini 13 osoba, a silovali su dvije žene. U Taborištu ubili su dvije osobe, a 29. o. mj. silovala su tri kozaka dvije žene u Hrastovici. Kako je već narod u ovoj okolici podpuno osiromašio i uništen to su nasilni čini sa strane Kozaka urijedili, jer već i nema šta da se iznosi iz sela.”³⁹

U istom je razdoblju i Zapovjedništvo 1. oružničke pukovnije u Sisku navelo da je stanovništvo na širem području južno od Zagreba izloženo nasilju pripadnika 1. kozačke divizije:

“Na području Velike župe Gora [u Petrinji], Pokupje [u Karlovcu], te na južnom, jugoistočnom i jugozapadnom dielu Velike župe Prigorje [u Zagrebu], naš narod mnogo je izložen nasiljima kozačkih postrojba, koje vrše razna bezakonja, kao ubijanja, pljačke i silovanja žena i djevojaka.”⁴⁰

Župska redarstvena oblast u Petrinji 1. ožujka 1944. zaključila je da, unatoč svim molbama podnijetim nadležnim mjestima, Kozaci nastavljaju već opljačkanim seljacima oduzimati hranu, stoku i sijeno.⁴¹

Krajem veljače 1944. Zapovjedništvo 1. kozačke divizije je, putem Krčelića, od vlasti NDH zatražilo zemljovide područja između Zagreba i Karlovca, odnosno između Save i Kupe. Pri tome je zatraženo da se na tom zemljovidu označe sva „srpska sela“, kao i „partizanska sela“, odnosno ona koja nisu pod nadzorom vlasti NDH.⁴²

Krčelić je na ovaj zahtjev krajem travnja 1944. primio odgovor Glavno-stožernog ureda Ministarstva oružanih snaga NDH, u kojem se nije skrivalo nezadovoljstvo zbog zahtjeva 1. kozačke divizije. Navedeno je da na tom po-

³⁸ *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941 – 1945.*, knjiga VII (studeni – prosinac 1943.) (Zagreb, 1987), dok. br. 118.

³⁹ HR-DASK-SACP, 284 – Župska redarstvena oblast Petrinja (dalje: 284), Taj. Broj: 62/1944.

⁴⁰ *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941 – 1945.*, knjiga VIII (1. siječanj – 15. ožujak 1944.) (Zagreb, 1988), dok. br. 106.

⁴¹ HR-DASK-SACP-284, Taj. Broj: 161/1944.

⁴² HR-HDA-223, U.P.M. Taj. Broj: 2157/1944.

družju samo jedno mjesto ima većinski pravoslavno stanovništvo. U vezi s navodom o „partizanskim selima“ zaključeno je da Kozачka divizija ima krivu predodžbu o selima koja nisu pod nadzorom NDH, pa ih odmah proglašava „partizanskim“, čime se otvara mogućnost da ta sela i njihovo stanovništvo budu izloženi uništenju. Glavnostožerni ured smatrao je da Krčelić treba zastupati stajalište da se na navedenom području ne nalaze „partizanska sela“, nego hrvatska sela koja treba osloboditi od partizana. Prema tim selima treba postupati s „najvećom ljubavlju“, kako bi stanovništvo osjetilo da je dolaskom snaga NDH ili njemačke vojske doživjelo istinsko oslobođenje. Dakle, stanovništvo tih sela trebalo je korektnim postupkom pridobiti i na taj način razbijati partizansku promidžbu.⁴³

Uz navedeno, Glavnostožerni ured nije propustio iskoristiti priliku da Krčeliću prenese dodatne žalbe na račun 1. kozačke divizije. Tako je navedeno da je ona u više navrata naglasila da se izvidi protiv zlodjela Kozaka ne mogu provesti, budući da se takvi slučajevi prijavljuju sa zakašnjenjem. Glavnostožerni ured je u vezi s ovime upozorio da Kozaci po dolasku u određeno selo zabranjuju stanovnicima da ga napuste, a od šest sati poslijepodne i u samim selima zabranjuju kretanje. Razumljivo, s ovakvim ograničenjima, seljaci niti ne mogu nikome prijaviti zlodjela Kozaka, čije se pljačke i nasilja najčešće događaju upravo nakon šest sati poslijepodne, odnosno tijekom noći.⁴⁴

Kada su krajem lipnja 1944. dijelovi 1. kozačke divizije s postrojbama NDH vodile borbe protiv partizana na području Čazme, ponovila su se nasilja Kozaka. Ustaše su pitale stanovnike na tom području zašto su bježali iz svojih domova, a oni su odgovarali da ne bi bježali „ni pred ustašama ni pred partizanima“, ali su morali bježati pred Kozacima koji „pale i pljačkaju i siluju žene i djecu“. Također su ustaše naišle na kolone žena i djece koje su bježale iz Čazme, u kojoj su Kozaci spaljivali kuće i vršili nasilja. Ti civili su „plakali“, postavljajući pitanje kako ustaše mogu dopustiti takva kozačka nasilja.⁴⁵

Tako su se žalbe na postupke 1. kozačke divizije nastavile nizati. Krčelić je u jednom dopisu iz lipnja 1944. naveo da je od početka te godine zaprimio gotovo 3000 različitih predmeta, od kojih se veliki dio odnosio na žalbe i zahtjeve za odštetu zbog štete počinjene po 1. kozačkoj diviziji.⁴⁶

No, 1. kozačka divizija o ovim je žalbama imala vlastito mišljenje. Do početka svibnja 1944. ona je, preko pretpostavljenih njemačkih zapovjedništava, dostavila Ministarstvu unutarnjih poslova NDH svoje načelno stajalište

⁴³ Isto.

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ HR-HDA-1549, III-35/196-206, II. bojna 1. pukovnije Poglavnikovih tjelesnih sdrugova, Podhv. Taj. Broj: 22/1944.

⁴⁶ HR-HDA-223, U.P.M. Taj. Broj: 3051/1944.

o brojnim žalbama na postupke njezinih pripadnika. Ocijenjeno je da je veliki dio tih žalbi izmišljen ili pretjeran. Ponovljeno je da je „napadna činjenica“ da se pritužbe vrlo rijetko odmah i izravno dostavljaju predstavnicima 1. kozačke divizije ili njemačkim mjesnim zapovjedništvima. To se čini namjerno, kako se ne bi moglo utvrditi stvarno stanje, nego se s tužbama čeka, kako bi ih se moglo preuveličati. Štoviše, iznesena je sumnja da same vlasti NDH, nakon što prime žalbe na Kozake, iste dodatno uvećavaju, kako bi žalbe, kada konačno stignu do njemačkih predstavnika, o Kozacima stvorile „upravo mrskiju sliku“.⁴⁷

Nadalje je 1. kozačka divizija smatrala da stanovništvo znatnim dijelom pljačkaju partizani, a zatim oni za to optužuju Kozake, kako bi dobili odštetu koju, razumljivo, od partizana ne mogu tražiti. Seljaci „grotesknim tužbama“ protiv Kozaka žele doći do novca i zato jer na zaradu ne mogu računati prilikom redovitog državnog otkupa poljoprivrednih proizvoda. Na kraju, kada se podnose zahtjevi za odštetu, i sami građani, kao i vlasti NDH, štetu procjenjuju po maksimalnim cijenama. Uz sve navedeno, ipak 1. kozačka divizija nije poricala da njezini pripadnici zaista vrše prestupe koji, u nekim slučajevima, prelaze razinu „podnošljivog“, ali u takvim slučajevima sama divizija čini što može da takve postupke onemoguću i osigura odštetu.⁴⁸

Po primitku ovog stajališta 1. kozačke divizije, Ministarstvo unutarnjih poslova NDH ga je prenijelo podređenim vlastima, pri čemu je savjet bio da se nove žalbe na nasilja Kozaka više ne upućuju tom ministarstvu. Ministarstvo unutarnjih poslova takve žalbe mora upućivati višim njemačkim zapovjedništvima, a ona ih prosljeđuju 1. kozačkoj diviziji, pa se pri svemu tome gubi mnogo vremena, nakon čega više nije niti moguće provesti uspješnu istragu. Zato je sve prijave o nasiljima Kozaka trebalo dobro provjeriti, a zatim ih je trebalo uputiti predstavnicima NDH pri 1. kozačkoj diviziji ili najbližim predstavnicima njemačke vojske.⁴⁹

Opisani problemi su se nastavili. Tako se Krčelić 10. lipnja 1944. obratio nadležnim vlastima u Zagrebu, tražeći mišljenje kako postupiti u slučajevima kada se, sa zakašnjenjem, od 1. kozačke divizije zahtijeva rješavanje žalbi na postupke njezinih pripadnika. U takvim slučajevima Nijemci smatraju da su žalbe zastarjele, budući da se o njima više ne može provesti uredna istraga. Krčelić je smatrao da ovo stajalište 1. kozačke divizije nije prihvatljivo i da ne može doći do zastare odštetnih zahtjeva. No, Krčelić je od Zagreba zahtijevao informaciju o tome postoji li, eventualno, određeni načelni dogovor između Nijemaca i NDH da odštetni zahtjevi prema njemačkoj vojsci nakon određ-

⁴⁷ HR-DASK-SACP-287, Prs. Broj: 12/1944.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Isto.

nog vremena odlaze u zastaru.⁵⁰ U pregledanim izvorima nisam našao podatak o tome kako su na ovaj upit Krčelića odgovorile vlasti u Zagrebu.

Među ostalim problemima s 1. kozačkom divizijom bio je i taj da su toj postrojbi bile potrebne goleme količine hrane za njezine konje, pa su Kozaci, hraneći svoje konje, seljacima činili i štete na pašnjacima i usjevima. U vezi s ovime Ministarstvo unutarnjih poslova NDH je 11. svibnja 1944. obavijestilo podređene vlasti:

“Povodom pritužbe seljaka občine Zdenčina kotar Zagreb zapovjednik I. kozačke divizije izdao je najstrožije naloge zapovjednicima podređenih jedinica i zabranio napasivanje konja po livadama i zasijanim poljima. Svaki zapovjednik je odgovoran za štete.”⁵¹

No, tu zapovijed bilo je teško provesti, pa je, primjerice, Zapovjedništvo 1. oružničke pukovnije u Sisku krajem lipnja 1944. izvijestilo:

“5. VI. 1944. kozačke postrojbe iz sela Kurilovca (2 km j.[užno] od Vel.[ike] Gorice) pokosile su i sa konjima popasle djetelinu i livade od 29 tamošnjih seljaka oko 35 rali zemlje.”⁵²

I Krčelić je u srpnju 1944. u jednom dopisu naveo da se znatan broj žalbi na Kozake odnosi na slučajeve kada su oni od naroda oduzimali stočnu hranu (sijeno, slama, trava). Krčelić je upozorio da je mnogo puta upozoravao nadležne vlasti NDH da treba žurno riješiti pitanje opskrbe 1. kozačke divizije stočnom hranom. No, budući da to nije bilo riješeno, Krčelić je smatrao da su Kozaci „primorani“, dok se ne nađe drugo rješenje, nastaviti osiguravati stočnu hranu na štetu stanovništva.⁵³

Prethodno opisana različita viđenja incidenata u kojima su sudjelovali Kozaci nastavila su se i kasnije. Tako je Velika župa Posavje u Brodu na Savi zaprimila žalbu da su Kozaci 5. rujna 1944. u selu Podvinje izvršili pljačku većeg broja domaćinstava. Ovo je prijavljeno njemačkoj Feldkommandanturi 605 u Brodu na Savi, ali je njezino poljsko oružništvo izvijestilo da je prijava stigla prekasno, da su Kozaci u međuvremenu napustili Podvinje, pa nije moguće provesti daljnje izvide, uz zaključak da je odmah trebalo intervenirati kod zapovjednika navedene kozačke postrojbe, da se ukradeno vrati vlasnicima. Na kraju je, sredinom studenog 1944., na istu žalbu odgovorilo i samo Zapovjedništvo 1. kozačke divizije. Ono je priznalo da su se njezini pripadnici 5. rujna te godine nalazili u selu Podvinje, ali je bila riječ o borbi s partizanima

⁵⁰ HR-HDA-223, U.P.M. Taj. Broj: 2913/1944.

⁵¹ HR-DASK-SACP-287, Prs. Broj: 14/1944.

⁵² *Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941 – 1945.*, knjiga X (lipanj – 15. kolovoz 1944.) (Zagreb, 1989), dok. br. 58.

⁵³ HR-HDA-223, U.P.M. Taj. Broj: 3332/1944.

tijekom koje se morao provesti pretres kuća u selu. No, 1. kozačka divizija izjavila je da se nije moglo utvrditi da su njezini pripadnici prilikom pretresa opljačkali bilo kakvu imovinu.⁵⁴

U rujnu i listopadu 1944. Krčelić se žalio Ministarstvu unutarnjih poslova NDH na slučajeve koji su se dogodili na području kotara Brod na Savi. U jednom slučaju prvo su primljene žalbe na pljačku Kozaka, nakon čega nadležne vlasti mjesecima nisu dostavljale konkretne podatke o pričinjenoj šteti, da bi na kraju i odustale od žalbe. U drugom slučaju pristigla je žalba da su Kozaci jednom seljaku oduzeli kravu. U žalbi je navedeno da je taj seljak ispunio svoje obaveze prema državi, posebno kada je riječ o predaji hrane za državne potrebe. No, Krčelić je istragom ustanovio da navedeni seljak nije ispunio obavezu predaje hrane državi, kao i da nije platio porez. U vezi s ovim slučajevima Krčelić je od Ministarstva unutarnjih poslova zahtijevao da poduzme potrebno da kotarske oblasti i općine ne dostavljaju neprovjerene i neistinite žalbe, odnosno da pri tome pokažu više ažurnosti, kako se ne bi nepotrebno stvaralo neprijateljstvo prema kozačkim postrojbama.⁵⁵

U posljednjim mjesecima rata Nijemci i postrojbe NDH potisnule su partizane iz takozvanog „Virovitičkog mostobrana“, odnosno preko Drave na mađarski teritorij. U tim operacijama sudjelovale su i kozačke postrojbe. Njihova prisutnost i postupci na tom području ponovno su bili razlog za žalbe predstavnika NDH. Krajem ožujka 1945. Velika župa Baranja u Osijeku najvišim je vlastima u Zagrebu dostavila izvješće ustaškog satnika Roberta Borenića, koji je, nakon potiskivanja partizana, postavljen za vojnog zapovjednika i kotarskog predstojnika u kotaru Podravska Slatina. Borenić je naveo da su partizani prethodno mjesecima „haračili“ tim područjem i nanijeli puno štete hrvatskom stanovništvu. Konačno su partizani potisnuti, ali je Borenić morao s razočaranjem zaključiti da se ni njemačke, odnosno kozačke postrojbe ne ponašaju bolje od partizana. Njemački i „ruski“, odnosno kozački vojnik bi se prema NDH trebali ponašati kao prema prijateljskoj i savezničkoj državi, ali oni pljačkaju jednako kao i „narodni neprijatelj partizan“:

“Punim pravom hrvatski seljak kaže, da ga saveznički vojnik pljačka, jer isto tako neovlastno i samovoljno uzima kao i partizan.”⁵⁶

Borenić je bezuspješno pokušao utjecati na njemačka, odnosno kozačka zapovjedništva, kako bi se bezobzirna pljačka hrvatskih seljaka prekinula, ali je morao zaključiti da ta zapovjedništva prema NDH ne pokazuju ni poštova-nje niti saveznički duh, pa je zato zamolio da se intervenira kod najviših nje-

⁵⁴ HR-HDA, 254 - Velika župa Posavje (dalje: 254), Taj. Broj: 3139/1944.

⁵⁵ HR-HDA-254, Taj. Broj: 2637/1944; Taj. Broj: 3224/1944.

⁵⁶ HR-HDA-223, U.M. Taj. Broj: 1209/1945.

mačkih predstavnika kako bi se zaustavila opisana samovolja nad hrvatskim seljacima.⁵⁷

Tako bi se moglo zaključiti da su sve pritužbe koje su vlasti NDH iznosile na račun kozačkih postrojbi nakon njihovog dolaska, krajem 1943., ostale prisutne i do pred sam kraj rata.

Djelovanje 1. kozačke divizije na korist NDH

Prethodno je opisano koji su teški problemi opterećivali odnose vlasti NDH i 1. kozačke divizije. No, opunomoćenik Vlade NDH pri toj diviziji, ustaški bojnik Vladimir Krčelić, težio je prisutnost kozačkih postrojbi iskoristiti i za šire potrebe NDH. Pri tome treba naglasiti da Krčelić, iako je imao čin ustaškog časnika, nije dolazio iz redova zapovjednika ustaških vojnih postrojbi. On je bio činovnik Državne poslovne središnjice za zemaljske proizvode (DOPOS), što je ostao i nakon što je stupio na dužnost u 1. kozačkoj diviziji.⁵⁸

Uzevši u obzir navedeno, ne iznenađuje da je Krčelić krajem 1943. smatrao potrebnim da u Zapovjedništvo 1. kozačke divizije bude upućen izaslanik Ministarstva seljačkog gospodarstva i prehrane, kako bi na području djelovanja divizije bilo prikupljeno što više prehrambenih proizvoda. Krčelić je tada vlasti u Zagrebu izvijestio što je poduzeo na prikupljanju hrane:

“Za najnužniji rad oko nadzora i energičnog provođenja odkupa hrane stvorio sam već potrebnu ekipu koja po mom nalogu obilazi kotareve Donji Miholjac, Našice, Osiek, Đakovo, Vinkovci, Brod, Derventa, Kutina, Požega, Sisak i Petrinja. Uspjeh nije izostao, jer je do sada prikupljeno preko 3,000.000 kg raznih poljoprivrednih proizvoda.”⁵⁹

Također je Gradsko poglavarstvo u Brodu na Savi krajem prosinca 1943. objavilo oglas u kojem je pozvalo seljake da vlastima predaju viškove poljoprivrednih proizvoda. Upozoreno je da će od seljaka koji se ne odazovu hranu rekvirirati kozački odredi, pri čemu će ti seljaci morati i „uzdržavati“ Kozake.⁶⁰ Nesumnjivo je bila riječ o namjernom zastrašivanju seljaka, prijetnji koju vlasti NDH – smatram – i nisu namjeravale provesti, ali su svakako računale da će seljaci, u strahu od Kozaka, predati viškove hrane kako se od njih i zahtijevalo.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ Jere Jareb, *Državno gospodarstveno povjerenstvo Nezavisne Države Hrvatske od kolovoza 1941. do travnja 1945. Dokumentarni prikaz* (Zagreb, 2001), 351. Također vidjeti: HR-HDA-223, N.O. Broj: 1602/1944., Odsjek IV.

⁵⁹ HR-HDA-1549, III-24/225-236, NDH, Ministarstvo unutarnjih poslova, Ured ministra, U.M. V.T. Broj: 568/1943.

⁶⁰ *Građa za historiju NOP-a u Slavoniji*, knjiga IX, dok. br. 158.

Sredinom svibnja 1944., nakon što se smjestio u Novoj Gradiški, Krčelić se obratio Ministarstvu šumarstva i rudarstva NDH, obavještavajući ga da je odlučio iskoristiti prisutnost 1. kozačke divizije kako bi ona pomogla u sječi šuma i izvlačenju drvene građe. Zato je od tog ministarstva zatražio da mu uputi jednog stručnjaka koji govori njemački jezik, kako bi se postigao dogovor o iskorištavanju šuma uz pomoć 1. kozačke divizije. Ministarstvo je odredilo da se Krčeliću uputi jedan stručnjak iz Ravnateljstva šuma u Novoj Gradiški.⁶¹ U istom se razdoblju i na sličan način Krčelić obratio i Ministarstvu zdravstva i udružbe NDH, navodeći da 1. kozačka divizija u trenutnim nepovoljnim ratnim okolnostima može stanovništvu pružiti pomoć u provođenju preventivnih zdravstvenih i higijenskih mjera, kako bi se suzbile zarazne bolesti. I u vezi s ovime Krčelić je tražio da mu navedeno ministarstvo uputi jednu stručnu osobu, a ono je odgovorilo da u vezi sa spomenutim stupi u kontakt s Domom zdravlja u Novoj Gradiški.⁶²

Tijekom svibnja 1944. Krčelić je u suradnji s Ministarstvom seljačkog gospodarstva i prehrane radio na tome da se na poljoprivrednim površinama u kotarima Nova Gradiška i Požega zasije suncokret, za što je Krčelić osigurao potporu 1. kozačke divizije, koja je za ove radove na raspolaganje stavila konje i ljudstvo.⁶³

U vezi s ovim svojim aktivnostima Krčelić je sredinom lipnja 1944. godine predsjedniku Hrvatske državne vlade Nikoli Mandiću pisao da je:

“(…) iz vlastite pobude a uz predhodni sporazum i pristanak nadležnih Ministarstava, izkoristivši svoju suradnju sa I. Kozačkom divizijom proširio svoju djelatnost odn.[osno] djelokrug u svojstvu predstavnika vlade i na zaštitu ostalih probitaka NDH, prikupivši tako primjerice ogromne količine hrane za potrebe narodne prehrane, a koja hrana inače ne bi nikada bila privedena namjenjenoj svrsi. Isto tako potpisani koristio se boravkom i djelovanjem I. Koz.[ačke] divizije za opravak raznih porušenih prometnih objekata, uzpostavljajući istodobno prekinuti željeznički, cestovni i poštanski promet, za izvlačenje drva iz šuma u ugroženim područjima, oranje i obrađivanje napuštenih ili odseljenih površina, provođanje asanacionih i zdravstvenih mjera.”⁶⁴

Sredinom srpnja 1944. Ante Pavelić je upravo Krčelića imenovao državnim povjerenikom za otkup žetve na području velikih župa Baranja (Osijek), Bilogora (Bjelovar), Livac-Zapolje (Nova Gradiška) i Vuka (Vukovar). Zbog poslova na ovoj novoj dužnosti Krčelić je iz Nove Gradiške preselio u Vuko-

⁶¹ HR-HDA-223, U.P.M. Taj. Broj: 3120/1944.

⁶² HR-HDA, 226 - Ministarstvo zdravstva i udružbe NDH, Glavno ravnateljstvo za zdravstvo, Broj: 16794/1944.

⁶³ HR-HDA-223, U.P.M. Taj. Broj: 3325/1944.

⁶⁴ HR-HDA-223, U.P.M. Taj. Broj: 3051/1944.

var, dok je poslove opunomoćenika Vlade NDH pri 1. kozačkoj diviziji preputio pukovniku pl. Lukancu, koji je ostao u Novoj Gradiški. Krčelić je zatim časnike za vezu pri 1. kozačkoj diviziji odredio kao svoje zastupnike za otkup žetve u određenim dijelovima spomenutih velikih župa.⁶⁵ Navedeno je Krčeliću očito omogućavalo da za otkup žetve osigura potporu kozačkih postrojbi.

Sukobi Kozaka s pripadnicima postrojbi NDH

Uzevši u obzir prethodno navedena nasilja i samovolju Kozaka, nije neočekivano da su odnosi između Kozaka i pripadnika postrojbi NDH bili napeti, a dolazilo je i do otvorenih sukoba.

Tako je 21. svibnja 1944. u Sibinju došlo do razmjene paljbe između Kozaka i ustaša. U tom sukobu je, prema podacima Kotarske oblasti u Brodu na Savi, poginulo i ranjeno nekoliko Kozaka, dok ustaše nisu imale gubitaka. Također je Kotarska oblast tvrdila da je do sukoba došlo jer su ustaše željele spriječiti Kozake u pljački.⁶⁶

Istoga je dana jedan ustaša u Novskoj iz vatrenog oružja usmrtio jednog, a teško ranio drugog Kozaka, nakon čega je pobjegao.⁶⁷

Upravo 21. svibnja, pretpostavljam prije nego je obaviješten o spomenutim incidentima, Krčelić je uputio dopis Stožeru Ustaške vojnice, u kojem je naveo da se na području djelovanja 1. kozačke divizije nalaze različite postrojbe Ustaške vojnice, kao i druge skupine naoružanih ustaša, čiji pripadnici čine ispadne protiv Kozaka. Zapovjedništvo 1. kozačke divizije na ovo je upozorilo Krčelića, te je on od Stožera Ustaške vojnice zahtijevao da se prekine s ispadima koji stvaraju raskol između ustaša i savezničkih kozačkih četa, budući da njihove međusobne sukobe koristi i neprijateljska promidžba.⁶⁸

Već 22. svibnja Zapovjedništvo 1. kozačke divizije ponovno se obratilo Krčeliću, navodeći da pripadnici ustaških postrojbi svoje neprijateljstvo prema pravoslavnom stanovništvu prenose i na Kozake, pa je od Krčelića ponovno zatraženo da zbog toga intervenira kod nadležnih ustaških zapovjednika.⁶⁹

Pripadnici kozačkih postrojbi su 23. svibnja u selu Drežnik, između Nove Gradiške i Požege, tijekom potrage za partizanima naišli na trojicu ustaša.

⁶⁵ Državni arhiv u Splitu, 407 – Velika župa Bribir-Sidraga, NDH, Kotarska oblast u Šibeniku, Taj. Broj: 179/1944; Taj. Broj: 180/1944.

⁶⁶ HR-HDA-223, U.P.M. Taj. Broj: 3052/1944.

⁶⁷ HR-HDA-223, U.P.M. Taj. Broj: 2908/1944.

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ Isto.

Ustaše su otvorile paljbu na Kozake i teško ranile jednog njemačkog dočasnika. Kozaci su jednog ustašu uhvatili, dok su druga dvojica pobjegli.⁷⁰

Nakon svih ovih incidenata Zapovjedništvo 1. kozačke divizije se 24. svibnja još jednom obratilo Krčeliću. U dopisu je upozoreno da je za sve taktičke postupke na području te divizije nadležna sama divizija, odnosno zapovjedništva njezinih brigada. Zatim je, s očitom ironijom, navedeno da ustaše, ako zaista namjeravaju djelatno sudjelovati u borbi protiv partizana, to mogu učiniti u dogovoru s kozačkim postrojbama koje su smještene u mjestima Dragovci, Lužani, Okučani, Požega i Sibirj. Takvim dogovorom onemogućit će se novi sukobi između Kozaka i ustaša. Zapovjedništvo 1. kozačke divizije također je upozorilo da njezini pripadnici, u cilju samoobrane, mogu otvoriti paljbu na svaku naoružanu osobu na koju naiđu na terenu. Zapovjedništvo 1. kozačke divizije od Krčelića je zatražilo da o navedenom obavijesti sve ustaške postrojbe koje su razmještene na prostoru od Broda na Savi do Dubice. Zatraženo je da Krčelić do večernjih sati 27. svibnja dostavi pismenu potvrdu zapovjednika svih ustaških postrojbi da su navedeno primili na znanje.⁷¹

Uz to je Krčeliću dano na znanje da dvojicu ustaša koji su sudjelovali u ranjavanju njemačkog dočasnika u selu Drežnik treba kazniti zbog nemarnosti pri upotrebi vatrenog oružja, dok je ustašu koji je u Novskoj ubio jednog i teško ranio drugog Kozaka trebalo uhititi i izvesti pred ratni sud.⁷²

Nakon ovoga Krčelić je 25. svibnja uputio brzojav Uredu ministra unutar-njih poslova u Zagrebu. U njemu je naveo da se već obratio Stožeru Ustaške vojnice, ali da kod njega treba ponovno posredovati, a također treba posredovati i kod Zapovjedništva Ustaškog obrambenog zdruga u Jasenovcu, budući da su sukobi između ustaša i Kozaka „sve češći“.⁷³

Radi pojašnjenja, treba spomenuti da se Ustaški obrambeni zdrug nije nalazio u sastavu djelatne Ustaške vojnice. Bila je riječ o posebnoj ustaškoj postrojbi koja je osiguravala Sabirni logor Jasenovac i on se, nasuprot postrojbama Ustaške vojnice, nije nalazio pod operativnim zapovjedništvom njemačke vojske, dakle u djelovanju je zadržao samostalnost.

Osim upućivanja brzojava u Zagreb, Krčelić je 25. svibnja, kako je od njega zahtijevalo Zapovjedništvo 1. kozačke divizije, uputio okružnicu Zapovjedništvu Ustaškog obrambenog zdruga, Stožeru 1. ustaške željezničke

⁷⁰ Isto.

⁷¹ Isto.

⁷² Isto.

⁷³ HR-HDA-223, U.M. V.T. b.b./1944., brzojav Opunomoćenika vlade kod 1. kozačke divizije Krčelića, Nova Gradiška, 25. V. 1944.

stražarske bojne, kao i svim ustaškim snagama na području kotara Požega, u kojoj ih je upoznao sa stajalištem 1. kozačke divizije, nakon čega je zamolio:

“1./ Da mi se pismeno do 27. V. 1944. do podne dostavi izvješće da je ova zapovjed primljena na znanje i saobćena podčinjenim jedinicama.

2./ Da se kod podčinjenih jedinica pojača stega, koja je znatno popustila.

3./ Da se zabrani svako lutanje [ustaških] vojničara izvan posadnog mjesta, jer posljedice i odgovornost snositi će dotični zapovjednik.”⁷⁴

U međuvremenu je Krčelić, zajedno s jednim njemačkim časnikom, proveo istragu o incidentu između Kozaka i ustaša do kojega je došlo 21. svibnja u Sibirju. Skupina Kozaka sukobila se s pripadnicima 1. ustaške željezničke stražarske bojne koji su osiguravali mjesnu željezničku postaju. Verbalni sukob pretvorio se u oružani. Paljbu su prvo otvorile ustaše, a zatim su Kozaci na ustaše pucali iz pušaka, automatskog oružja, pa čak i iz lakog minobacača. Sve ovo trajalo je oko 15 minuta, nakon čega je obostrana paljba obustavljena.⁷⁵ Za razliku od prethodno navedenih podataka Kotarske oblasti u Brodu na Savi, u tom incidentu nitko među Kozacima nije bio ubijen niti ranjen, a također do sukoba nije došlo zbog pokušaja ustaša da onemoguće Kozake u pljački.

Krčelić je 24. svibnja o provedenoj istrazi izvijestio Zapovjedništvo 1. kozačke divizije, navodeći da je župnika u Sibirju zamolio da svojim autoritetom utječe na ustašku posadu da izbjegava sukobe s Kozacima, a također je s njemačke strane poduzeto potrebno da se na isti način drže i Kozaci.⁷⁶

Osim toga, u cilju smirivanja stanja, Zapovjedništvo 1. ustaške željezničke stražarske bojne u Novoj Gradiški još je 23. svibnja 1944. svim podređenim postrojbama uputilo zapovijed o odnosu s Kozacima. U njoj je navedeno da ima slučajeva da se Kozaci sukobljavaju s narodom i ustašama. Zato su zapovjednici ove bojne morali svojim ljudima predočiti da takve sukobe treba izbjegavati, budući da su Kozaci dio savezničke njemačke vojske. Upozoreno je da se njemačka vojska nalazi u NDH zato jer sami Hrvati nisu „mogli ili umjeli pa čak i htjeli“ u svojoj državi osigurati mir i poredak. Tisuće Hrvata nije spremno uzeti oružje u ruke kako bi obranili svoju domovinu, pa je zato neizbježno da moćni njemački saveznik pomogne u sređivanju stanja u NDH:

“Pa kada je tako, onda ne smijemo zatvarati oči pred istinom, iako je ona gorka; činjenica je da je kozačka divizija tu, a mi se moramo prilagoditi tome, što ne možemo sami promjeniti. Prije svega nemojmo u Kozaku gledati neprijatelja ili divljaka.

⁷⁴ HR-HDA-223, U.P.M. Taj. Broj: 2908/1944.

⁷⁵ HR-HDA-223, U.P.M. Taj. Broj: 2908/1944; U.P.M. Taj. Broj: 3052/1944.

⁷⁶ Isto.

Gledajmo u njemu ono što smo i sami: gledajmo u njemu vojnika i ratnika sa svima dobrim i lošim stranama. Gledajmo Kozaka „Kamerada“ – vojničkog druga, koji je sudbinom donešen među nas, da mnogi od njih boreći se za obće ciljeve ostavi svoje kosti u nama dragoj Hrvatskoj, koja za njega kao tuđinca nema onoga značenja, kao što ga ima za nas, a za koju su do sada mnogi od njih već dali živote, izvršujući samo krutu vojničku dužnost.”⁷⁷

Zato je Kozake trebalo upoznati i s njima razviti dobre odnose. Istaknut je pozitivan primjer zapovjednika I. sati 1. ustaške željezničke stražarske bojne u Starom Petrovom Selu, koji je razvio dobre odnose s Kozacima, pa u tom mjestu nije bilo sukoba između ustaša i Kozaka, a također Kozaci nisu napravili nikakvu štetu hrvatskom stanovništvu:

“Ne smiju se više dogoditi slučajevi, da dolazi do međusobnog obračunavanja. Mi smo Hrvati kulturni narod i ponosan i moramo se u svakoj situaciji pokazati da smo joj dorasli – riješiti je ljudski i viteški.”⁷⁸

Nakon svega, Krčelić je 18. lipnja 1944. ipak mogao obavijestiti Zagreb da se stanje smirilo, odnosno da više nema većih sukoba između ustaša i Kozaka.⁷⁹

No, nove se incidente nije moglo izbjeći, pri čemu je ulogu očito igrala i prethodno naglašena sklonost Kozaka alkoholu. Tako je 20. srpnja 1944. „nekoliko pijanih kozaka“ napalo domobrana koji je stražario pred nastambom X. domobranske željezničke stražarske bojne u Sunji, pri čemu su vikali da su „svi Hrvati partizani“. Ti su Kozaci bacili i ručnu bombu u domobransku nastambu, ali ona nije eksplodirala. Nakon ovoga domobrani su otvorili paljbu na Kozake i dvojicu usmrtili, a jednog ranili. Sve su ovo vidjeli i njemački vojnici koji su se nalazili u blizini, ali se oni u sukob nisu željeli miješati, nego su pobjegli s mjesta događaja.⁸⁰

Do napetosti između kozačkih postrojbi i Ustaškog obrambenog združenja doći će krajem kolovoza 1944. godine. Naime, tijekom druge polovice 1943. predstavnici njemačke vojne obavještajne službe angažirali su se na ustrojavanju takozvane „Samozaštite“ na Baniji. Ta organizacija, sa sjedištem u Sunji, okupljala je pravoslavno stanovništvo i trebala se suprotstaviti partizanskim napadima na željezničke prometnice. „Samozaštiti“ su pristupili i neki pravoslavci koji su prethodno bili u redovima partizana, a ona je uspostavila

⁷⁷ HR-HDA-223, U.P.M. Taj. Broj: 3052/1944.

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ Isto.

⁸⁰ *Građa za povijest NOB-e i socijalističke revolucije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941 – 1945.*, knjiga X, dok. br. 126.

suradnju i s 1. kozačkom divizijom.⁸¹ Tako je u siječnju 1944. Zapovjedništvo 1. kozačke divizije ocijenilo da stanovništvo ima „pasivno“ držanje prema toj postrojbi, a posebno prema samim Kozacima, pri čemu iznimku čini upravo „srpska Samozaštita“, koja od Kozaka traži zaštitu i pomoć.⁸²

No, krajem kolovoza 1944. Ustaški obrambeni zdrug razoružao je i deportirao u logor Jasenovac određeni broj pripadnika „Samozaštite“ iz sela Šaš i Živaja, dok je ista ustaška postrojba kao odmazdu za prethodno pretrpljene gubitke i zbog pružanja otpora u cijelosti razorila sela Crkveni Bok, Ivanjski Bok i Strmen. Nakon toga uslijedila je reakcija 1. kozačke divizije. Ona je zahtijevala da se ustaše povuku iz spomenutih sela, što su oni i učinili. Prva kozačka divizija zahtijevala je i da se oslobodi uhićene pripadnike „Samozaštite“, budući da je riječ o osobama koje stoje pod njezinom zaštitom, kao i da se vrati oružje koje su im ustaše oduzeli. Navodno je ustašama postavljen ultimatum da navedeno izvrše; u suprotnom će kozačke postrojbe, uz potporu njemačkih tenkova, izvršiti napad na Jasenovac. Ustaše su odbile ultimatum, za što su dobile i potporu visokih dužnosnika NDH u Zagrebu.⁸³

Do napada Kozaka na Jasenovac nije došlo, ali je posebno zanimljivo pismo koje je, nakon opisanih događaja, određenim dužnosnicima NDH i nekim njemačkim časnicima uputio ustaški pukovnik Vjekoslav Luburić, zapovjednik Ustaške obrane, u čijem je sastavu bio Ustaški obrambeni zdrug. On se u tom pismu žalio da se pravoslavno stanovništvo iz navedenih sela dijelom nalazi u partizanima, a dijelom u „Samozaštiti“. U svakom slučaju, to stanovništvo je protivnik NDH i sila Osovine. Unatoč tome, ono je uživalo zaštitu Kozaka, a ustašama se prijetilo silom ako pokušaju nešto poduzeti protiv tog stanovništva, da bi na kraju, nakon akcije Ustaškog obrambenog zdruge, došlo i do postavljanja spomenutog ultimatum. Luburić je smatrao da je sve navedeno „konspiracija četničko-partizansko-kozačka“, koja šteti zajedničkim interesima i savezništvu NDH i Njemačkog Reicha.⁸⁴

U kojoj je mjeri Luburićev opis navedenih događaja pouzdan, teško je prosuditi. No, zanimljivo je kako je on optuživao 1. kozačku diviziju za potporu pravoslavnom stanovništvu, i to ne samo onom koje je bilo u sastavu banijske „Samozaštite“, nego isto tako i onom koje je u redovima partizana.

Unatoč opisanim nesuglasicama, kada je u rujnu 1944. došlo do napada partizana na Banja Luku, upravo su dijelovi 1. kozačke divizije i Ustaškog

⁸¹ *Njemačka obavještajna služba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, 2. dio (Zagreb, 2011), 474-476.

⁸² The National Archives, National Archives and Records Service, Washington, Microcopy No. T-314, Roll 561, Frame 340, Gen. Kdo XV. (Geb.) A. K., Nr. 271/1943 geh., Abt. Ia.

⁸³ HR-HDA, nepoznati arhivski fond/zbirka, dopis ustaškog pukovnika Vjekoslava Luburića, bez nadnevka.

⁸⁴ Isto.

obrambenog zdruga zajedno sudjelovali u borbama protiv partizana na pravcu od Stare Gradiške prema Banja Luci.⁸⁵

No, sredinom prosinca 1944. Luburić je uputio novi dopis određenim „njemačkim i hrvatskim odličnicima“, u kojem se ponovno žalio na držanje kozačkih postrojbi koje djeluju u okolici Jasenovca:

“Kraj oko Sunje je već nepodesan za Kozake, jer su tamo dulje vremena, te su se previše povezali sa pravoslavnim građanima, bilo partizanima ili četnicima, u čemu Kozaci ne prave razliku, nego ih bez daljnega kao pravoslavni štite i podpadaju pod njihov utjecaj.”⁸⁶

Tako je hrvatsko stanovništvo, žalio se Luburić, izloženo „podivljanim partizanima, četnicima i Kozacima“, pa bi s njemačke strane nešto oko ovoga trebalo poduzeti. Istovremeno je Luburić izrazio žaljenje što na navedeni način mora pisati o „hrabrim Kozacima“ s kojima su ustaše povezane zajedničkim sudjelovanjem u borbama za Banja Luku, a također je izrazio razumijevanje za njemačke časnike koji, štoviše, riskiraju i vlastiti život kada interviraju protiv prijestupa Kozaka, ali je ipak izrazio uvjerenje da bi se stanje popravilo kada bi Nijemci, s viših razina, utjecali na ponašanje Kozaka.⁸⁷ No, kako se stanje razvijalo nakon ovoga, odnosno je li bilo i daljnjih sukoba između Kozaka i Ustaškog obrambenog zdruga, na temelju pregledanih izvora ne mogu zaključiti.

Političko-promidžbene posljedice prisutnosti 1. kozačke divizije

Početkom prosinca 1943. ustaški bojnik Vladimir Krčelić pisao je pomoćniku ministra unutarnjih poslova Vjekoslavu Vrančiću da prisutnost 1. kozačke divizije na teritoriju NDH, unatoč njezinim ispadima, zapravo odgovara namjerama promidžbe NDH. Pri tome je Krčelić mislio na to da je dolazak divizije koja je popunjena građanima Sovjetskog Saveza na partizane djelovao „porazno“:

“Izgleda, da je prisutnost ove divizije, koja se u glavnom sastoji od vojnika, koji su 20 i više godina imali prilike na vlastitim leđima izkusiti boljševički raj, pomrsila račune i promičbenu osnovicu samog odmetničkog vodstva u našoj zemlji. Za to je najbolji dokaz što ovo vodstvo u svojim letacima kao i u svojoj promičbi nigdje i ne spominje neugodnu mu prisutnost te i takove divizije.”⁸⁸

⁸⁵ *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, tom IV, knjiga 29, Borbe u Bosni i Hercegovini 1944. godine (Beograd, 1968), dok. br. 153.

⁸⁶ HR-HDA, 215 - Ministarstvo državne riznice Nezavisne Države Hrvatske, U. M. Taj. Broj: 94/1944.

⁸⁷ Isto.

⁸⁸ HR-HDA-1549, III-24/225-236, NDH, Ministarstvo unutarnjih poslova, Ured ministra, U.M. V.T. Broj: 568/1943.

Iako je Krčelić pretjerivao u ocjeni promidžbenog učinka Kozaka na komuniste, odnosno partizane, nema sumnje da je dolazak 1. kozačke divizije za njih zaista predstavljao određeni problem. Jugoslavenski su komunisti svoju propagandu temeljili na veličanju Sovjetskog Saveza i zato je dolazak postrojbe popunjene sovjetskim građanima, koja se isticala u nasilju, kod njih zaista unio određenu nedoumicu.

Kada su se krajem 1943. na području Zagreba počele širiti vijesti o dolasku Kozaka, odnosno da je riječ o sovjetskim građanima i bivšim sovjetskim ratnim zarobljenicima koji vrše velika nasilja, neki komunisti su objašnjavali da je dio crvenoarmejaca bio demoraliziran teškim uvjetima života u njemačkom zarobljeništvu, te su zato pristupili kozačkim postrojbama. No, ovakvo objašnjenje, iako je odgovaralo činjenicama, nije bilo prihvatljivo partijskoj liniji. Zato je Dragutin Saili, član Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske, upozorio da nije riječ ni o kakvim „demoraliziranim elementima“, nego su pripadnici Kozačke divizije zapravo reakcionarna „banda“ koja je nakon pobjede boljševika u građanskom ratu u Rusiji pobjegla iz zemlje:

“Nisu to sovjetski građani i ratni zarobljenici, već je to banda, koju je Veliki Oktobar raspršio širom kugle zemaljske, i jedan dio tog ološa uspio je Hitler sakupiti i iskoristiti u borbi protiv Sovjetskog Saveza, a sad protiv nas. Tu je neprijatelj u svojoj namjeri dobrim dijelom uspio, da stvori sumnju o velikom bratskom narodu. Vi ste mu nasjeli, i baš onako tumačili, kako je to neprijatelj želio.”⁸⁹

Stajališta koje je zauzeo Saili krajem 1943. držali su se i komunisti na području Slavonije. U njihovim objašnjenjima narodu naglašavalo se da pripadnici 1. kozačke divizije uglavnom nisu sovjetski građani i bivši crvenoarmejci. Naprotiv, tu diviziju popunjavaju elementi koji su pred boljševicima pobjegli iz Rusije, također je u toj diviziji raznovrsni „najgori društveni ološ iz čitave porobljene Evrope“, kao i Nijemci koji se pretvaraju da su Rusi. Divizija popunjena takvim ljudstvom vrši nasilja nad stanovništvom, a zatim neprijateljska propaganda tvrdi da je riječ o sovjetskim građanima, kako bi se kod naroda i partizana razbilo povjerenje prema bratskom ruskom narodu i Sovjetskom Savezu.⁹⁰

Na temelju navedenog može se zaključiti da komunisti jednostavno nisu željeli priznati da 1. kozačku diviziju čine sovjetski građani i bivši crvenoarmejci, kako to ne bi nanijelo štetu Sovjetskom Savezu, ali i partizanima. Istovremeno su slavonski partizani radili na tome da upravo bivše crvenoarmejce iz redova 1. kozačke divizije nagovore da se pridruže partizanima. Do početka studenog 1943. u tom su imali određenog uspjeha, budući da je

⁸⁹ *Građa za povijest NOB-e i socijalističke revolucije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941 – 1945.*, knjiga VII, dok. br. 67.

⁹⁰ *Građa za historiju NOP-a u Slavoniji*, knjiga IX, dok. br. 41, dok. br. 112.

nekoliko desetaka bivših crvenoarmejaca prebjeglo slavonskim partizanima.⁹¹ Jedan neuspio pokušaj da se Kozake nagovori da prijeđu na stranu partizana opisala je u izvješću od 5. studenog 1943. i Oružnička postaja Slavonski Brod:

“4. studenog 1943. u 06.00 sati, od strane Njemačkog zapovjedništva sa sjedištem u Sibirju, streljani su braća Nikola, Ilija i Rade Grubić, iz sela Gromočnika, občine Brodska Varoš, kotar Brod n/S, velika župa Posavje. Imenovani su navedenog dana gostili u svojoj kući, u Gromočniku, Njemačke dragovoljce (Kozake) i tom prigodom ih nagovarali, da treba da se Kozaci slože sa njima i partizanima, pa da zajedno napadnu Njemačku vojsku koja je u manjini u Brodu i da time pomognu Rusiju. Kozaci su sva tri brata odmah uhitili i predveli svojem zapovjedništvu u Sibirju gdje su Grubići streljani.”⁹²

Komunistima, odnosno partizanima, nikada nije pošlo za rukom izazvati šire rasulo u redovima 1. kozačke divizije. Kao što je prethodno spomenuto, general Von Pannwitz je u siječnju 1944. naveo da je iz njegove divizije pobjeglo 160 Kozaka, što nije smatrao pretjeranim brojem, pri čemu uzrok bjekstva i nije u prvom redu vidio u neprijateljskoj promidžbi. Prema drugim podacima, do kraja rata iz kozačkih postrojbi u NDH partizanima je prebjeglo svega 250 Kozaka.⁹³

Iako su neki predstavnici NDH, poput Krčelića, kao što je navedeno, smatrali da će divizija poput 1. kozačke, budući da je popunjena sovjetskim građanima, ozbiljno poremetiti planove partizana, odnosno da će prisutnost takve postrojbe među narodom oslabiti potporu partizanima, takve pretpostavke ubrzo će zapasti u zaborav. Umjesto toga, s različitih razina vlasti NDH, kao što je prethodno i navedeno, počele su stizati ogorčene žalbe na postupke Kozaka prema hrvatskom stanovništvu.

Stjepan Momčinović, kotarski predstojnik u Brodu na Savi, krajem listopada 1943. izvijestio je pretpostavljene da je narod izuzetno ogorčen zbog postupaka Kozaka. Momčinović je pisao da su mu se mnogi došli žaliti na Kozake, izjavljujući da bi im trebalo pružiti oružani otpor, a također se može čuti da bi bilo bolje da su stigli partizani nego Kozaci, kao i da zaštitu od Kozaka treba potražiti kod partizana. Momčinović je ocijenio da će doći do teških posljedica ako Kozaci ne budu povučeni iz mirnih sela njegovog kotara – narod će početi bježati u šumu i tražiti zaštitu partizana, a također će u šume početi bježati i domobrani čije su obitelji stradale u nasiljima Kozaka. Momčinović

⁹¹ *Građa za historiju NOP-a u Slavoniji*, knjiga VIII, dok. br. 140.

⁹² HR-HDA-254, Taj. Broj: 3029/1943.

⁹³ Tomasevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941-1945.*, 370-371.

je naveo da osobno više neće moći promatrati kozačka nasilja, te će im, uz pomoć naroda, organizirati otpor „na sramotu naših [njemačkih] saveznika“.⁹⁴

Njemački opunomoćeni general Glaise von Horstenau krajem listopada 1943. izvijestio je pretpostavljene kako mu se general Miroslav Navratil, ministar oružanih snaga NDH, požalio da nakon kozačkih nasilja „ne može više snositi odgovornost za opstanak hrvatske vojske“.⁹⁵ Zaista je i Zapovjedništvo II. zbornog područja u Brodu na Savi početkom studenog 1943. primijetilo da kod pripadnika oružanih snaga do pada borbenog morala dolazi i zbog nasilja koje su izvršile kozačke postrojbe.⁹⁶

Tijekom studenog i prosinca 1943. zapovjedništva domobranskih postrojbi koje su bile smještene u Slavoniji također su primijetila da su pripadnici tih postrojbi uznemireni nakon što su se osobno osvjedočili da Kozaci pljačkaju, ili su o nasiljima Kozaka doznali iz pisama koja su primili od svojih obitelji. Zbog toga se među domobranima mogu čuti negativni komentari o NDH, kao i o Nijemcima, prijetila je mogućnost da domobrani počnu bježati kućama, kako bi saznali što im je s obiteljima, odnosno kako bi ih zaštitili od Kozaka, a postojala je i mogućnost da domobrani prebjegnu partizanima.⁹⁷

No, bilo je i suprotnih primjera. Prema podacima slavonskih partizana s kraja prosinca 1943., mnogi domobrani koji su pobjegli iz svojih postrojbi vratili su se u njih, upravo jer su strahovali da bi im obitelji mogle stradati od Kozaka.⁹⁸

Partizani su tijekom studenog i prosinca 1943. primijetili da je narod u Slavoniji ogorčen, ali i zastrašen Kozacima, pa sva nasilja koja su izvršili Kozaci nisu potaknula priljev novih boraca u partizane, nego je, naprotiv, narod na određenim područjima „izgubio vjeru“ u partizane.⁹⁹

Dakle, nastup 1. kozačke divizije kroz Slavoniju krajem 1943. barem je kratkoročno suzbio naklonjenost stanovništva prema partizanima – u mjeri u kojoj je ta naklonjenost postojala – a također je, kako je opisano, pred komuniste postavio pitanje kakvo stajalište zauzeti prema neprijateljskoj jedinici popunjenoj sovjetskim građanima. No, unatoč tome, kada je riječ o vlastima NDH, vrlo brzo je, kako je opisano, prevagnulo nezadovoljstvo zbog različitih nasilja Kozaka.

⁹⁴ *Građa za historiju NOP-a u Slavoniji*, knjiga VIII, dok. br. 109.

⁹⁵ Krizman, *Ustaše i Treći Reich*, 201.

⁹⁶ *Građa za historiju NOP-a u Slavoniji*, knjiga VIII, dok. br. 131.

⁹⁷ *Građa za historiju NOP-a u Slavoniji*, knjiga IX, dok. br. 38, dok. br. 95.

⁹⁸ Isto, dok. br. 144.

⁹⁹ Isto, dok. br. 41, dok. br. 144.

General Glaise von Horstenau, koji je na svojoj dužnosti predstavnika njemačke vojske u Zagrebu bio spremniji saslušati žalbe vlasti NDH nego što su to bili drugi njemački zapovjednici, izvijestio je 8. studenog 1943. pretpostavljene da sumnja u opravdanost ostanka kozačkih postrojbi u NDH. Te su postrojbe, zaključio je on, zbog sklonosti alkoholu, pljački i silovanju ozbiljno dovele u pitanje težnju njemačke vojske da u NDH dođe do smirenja stanja.¹⁰⁰

Odmah zatim, odnosno 9. studenog, Ministarstvo vanjskih poslova NDH obratilo se Njemačkom poslanstvu u Zagrebu, sa zahtjevom da se, zbog nasilja koje su iskazale, odustane od upotrebe kozačkih postrojbi na hrvatskom teritoriju.¹⁰¹

Glaise von Horstenau je sredinom studenog 1943. ponovno ocijenio da Kozake ne bi trebalo na dulje vrijeme zadržati u NDH, budući da njihova nasilja dugoročno mogu dovesti do toga da će narod u većoj mjeri pristupati partizanima.¹⁰²

Na sjednici Hrvatske državne vlade, održanoj 16. prosinca 1943., zaključeno je da bi Kozake trebalo povući iz NDH, budući da oni, umjesto da se bore protiv partizana, teroriziraju hrvatsko stanovništvo, što može dovesti do jačanja ustaničkog pokreta i narušavanja savezničkih odnosa NDH i Njemačkog Reicha. Zato je odlučeno obavijestiti Berlin o molbi Zagreba za povlačenje Kozaka s hrvatskog teritorija. U skladu s time Ministarstvo vanjskih poslova NDH pripremlilo je verbalnu notu koju je trebalo dostaviti Njemačkom poslanstvu u Zagrebu, ali do njezinog uručenja na kraju nije došlo.¹⁰³

Umjesto toga, kada je Hitler početkom ožujka 1944. u dvorcu Klessheim kraj Salzburga primio Nikolu Mandića, predsjednika Hrvatske državne vlade, on je izrazio i želju NDH da 1. kozačka divizija bude povučena s njezina teritorija. No, Hitler je ovo odbio, pri čemu je zaključeno da ispade Kozaka treba odlučno suzbijati, a 1. kozačka divizija bit će povučena iz NDH kada u njoj bude smanjena djelatnost partizana.¹⁰⁴

Tako 1. kozačka divizija nije povučena iz NDH, što je, kako je prethodno opisano, nastavilo voditi u raznovrsna nezadovoljstva njezinih vlasti u odnosu na Kozake.

¹⁰⁰ Krizman, *Ustaše i Treći Reich*, 220-221.

¹⁰¹ Isto, 248-249.

¹⁰² Isto, 223.

¹⁰³ Isto, 251.

¹⁰⁴ Isto, 309.

Završna razmatranja

U vezi s temom ovoga priloga treba se osvrnuti i na ruskog/srpskog povjesničara Alekseja J. Timofejeva, koji je nedavno također pisao o prisutnosti 1. kozačke divizije u NDH. Pri tome on naglasak stavlja na bliskost Kozaka i Srba, odnosno na to kako su Kozaci štitili Srbe od ustaša, što je izazivalo ogorčenost NDH. Isti povjesničar, rekao bih, nešto manje pažnje posvećuje nasiljima Kozaka, pri čemu ne zaboravlja spomenuti da su vlasti NDH ta nasilja preuveličavala, u što je povjerovao i njemački general Glaise von Horstenau.¹⁰⁵

Nesumnjivo bi Timofejev daljnje argumente za tvrdnju o „bliskosti“ Kozaka i Srba našao u prethodno spomenutim žalbama ustaškog pukovnika Luburića na Kozake. Unatoč tome, ipak ostaje dojam da neke tvrdnje koje iznosi Timofejev nisu dovoljno argumentirane. Tako Timofejev izvor koji se navodi i u ovom prilogu (bilješka 82) – u kojem Zapovjedništvo 1. kozačke divizije početkom 1944. ocjenjuje da stanovništvo prema njoj i njezinim pripadnicima ima „pasivno“ držanje, ali zato srpska „Samozaštita“ s Banije traži pomoć te divizije – uspijeva iskoristiti za „zaključak“ da su Nijemci „primijetili“ da je pravoslavlje „spona“ između Kozaka i Srba u NDH.

Timofejev, kako sam naveo, tvrdi da su Kozaci težili zaštititi Srbe od ustaša. No, čini se da se nije zapitao jesu li Kozaci prema Srbima u NDH zapravo postupali slično kao i s Hrvatima? Primjerice, sredinom prosinca 1943. u jednom izvješću hrvatskih redarstvenih vlasti o stanju na području Velike župe Baranja među ostalim je spomenuto da partizanima nove pristase pristupaju i zbog represalija Kozaka, koje se provode jednako u „našim [hrvatskim] kao i pravoslavnim selima“.¹⁰⁶

Na kraju, kada Timofejev navodi „primjere“ u kojima su Kozaci navodno zaštitili Srbe od ustaša, on spominje i slučaj do kojega je navodno došlo u travnju 1944. u selu Gora kraj Petrinje. Kozaci su uočili da ustaše namjeravaju eksplozivom dići u zrak pravoslavnu crkvu u tom selu, te su intervenirali i spriječili ustaše u njihovoj namjeri. Ako na stranu stavimo činjenicu da su vlasti NDH nakon osnivanja Hrvatske pravoslavne crkve, dakle od prve polovine 1942. godine, prekinule s rušenjem pravoslavnih crkvi, ipak se ne bi smjela zanemariti činjenica da u selu Gora kraj Petrinje nije niti postojala pravoslavna crkva,¹⁰⁷ pa je ustaše onda nisu niti mogle pokušati srušiti.

¹⁰⁵ Алексей J. Тимофеев, Црвени и бели, Руски утицаји на догађаје у Југославији 1941-1945. (Београд, 2014), 132-138.

¹⁰⁶ *Građa za historiju NOP-a u Slavoniji*, knjiga IX, dok. br. 131.

¹⁰⁷ Filip Škiljan, *Kulturno-historijski spomenici Banije, s pregledom povijesti Banije od prapovijesti do 1881. godine* (Zagreb, 2008), 19-21.

Uzevši u obzir navedeno, smatram da bi interpretacije koje iznosi Timofejev o Kozacima u NDH trebalo uzeti s nešto opreza.

Može se reći da je prisutnost 1. kozačke divizije u NDH samo dodatno naglašavala općenite probleme NDH s njemačkom vojskom. NDH je bila nemoćna vlastitim snagama na svome teritoriju zavesti red, te je postupno zapadala u sve veću podređenost i zavisnost od njemačke vojske i drugih njemačkih struktura na svome teritoriju. S jedne strane njemačka prisutnost bila je za NDH nužnost, kako bi Nijemci pomogli njezinom opstanku, a s druge strane ta prisutnost vodila je do postupaka kojima vlasti NDH nisu mogle biti zadovoljne – od različitih oblika samovolje i nasilja pripadnika njemačke vojske, do njemačkih represivnih mjera koje, prema mišljenju NDH, nisu pogađale (isključivo) partizane i pristaše partizana, nego i stanovništvo koje joj je bilo vjerno.

Moglo bi se reći da su svi ovi načelni problemi bili još izraženiji kada je riječ o 1. kozačkoj diviziji. Ona se sa svojim posebnim sastavom, popunjena Kozacima i bivšim sovjetskim ratnim zarobljenicima, posebno istaknula u različitim oblicima samovolje – pljačke, uništavanja, ubijanja i silovanja. Time vlasti NDH na različitim razinama nisu bile zadovoljne, a to je dovodilo i do različitih incidenata i sukoba, nekada i oružanih, pripadnika ustaških i domobranskih postrojbi s Kozacima. Pretpostavljam da do takvih incidenata ipak nije dolazilo, posebno ne u takvoj mjeri, kada je riječ o pripadnicima drugih njemačkih postrojbi. Također su vlasti u Zagrebu zahtijevale da Kozaci budu povučeni s hrvatskog teritorija, no toj molbi nije udovoljeno i ta divizija ostala je u NDH do kraja rata.

Summary

GERMAN 1st COSSACK DIVISION IN SLAVONIA DURING WORLD WAR TWO

The paper presents the main characteristics of the presence of the 1st Cossack division of Wehrmacht in the Independent State of Croatia (ISC), with the emphasis on its activities in Slavonia. This cavalry division, commanded by General Helmuth von Pannwitz, was filled with Cossacks who sided with the Germans after their invasion of Soviet Union, as well as with a sizeable number of Soviet prisoners of war. The Division was formed in German occupied Poland and sent to ISC in September-October 1943 where it was deployed until the end of the war. The Division, deployed against the Yugoslav Partisans, also distinguished itself for various atrocities against the civilian population in ISC.

The ISC, with its military weaknesses, depended on German support and presence of their units on its territory. At the same time ISC authorities were often critical of the conduct of German troops and of their reprisals against the civilian population, because they harmed not only Partisans and their supporters, but Croatian population in general. But the 1st Cossack division, because of the widespread indiscipline and violence of its soldiers, became a particular problem for ISC authorities. In late 1943 and during early 1944 high Croatian officials planned to demand from Berlin to withdraw the Cossacks from ISC, but ultimately Hitler himself rejected these Croatian proposals and Cossacks remained on Croatian territory until the end of the war.

ISC authorities attempted to solve the problems with the Cossacks by sending their representatives and liaison officers to 1st Cossack division, who would be able to intervene in order to prevent and stop Cossacks' transgressions. Also, the 1st Cossack division admitted responsibility for a certain number of incidents committed by its soldiers. The Divisional command put a certain number of Cossacks before court martials, and they were sentenced to death and executed. The Division also compensated some of the damage caused by its soldiers. Nevertheless, very often 1st Cossack division rejected complaints and accusations about the conduct of its soldiers coming from the ISC authorities as unfounded and exaggerated. It is also interesting to note that more than once there occurred smaller scale armed clashes between Cossacks and Croatian soldiers and Ustasha militiamen, but ISC authorities generally intervened to stop such incidents and called for its soldiers to establish correct and friendly relations with the Cossacks as members of the allied German army.

Keywords: Independent State of Croatia, 1st Cossack Division, Helmuth von Pannwitz

Kontakt autora:

dr. sc. Nikica Barić

Hrvatski institut za povijest, Opatička 10, 10 000 Zagreb

e-mail: nbaric@isp.hr